

ZGODOVINSKI MITI IN ŠOLSKA ZGODOVINA

Pogledno najprej štiri podobe, ki ilustrirajo štiri prelomnice, štiri prelomne dogodke novejšje slovenske zgodovine.

Prva, risba Maksima Gasparija iz začetka oktobra 1918, prikazuje Slovenijo kot Trnuljičico, ki se zbujajo iz dolgoletnega spanja v svojo odraslost in se s pomočjo princa nedoločene narodnosti odpravljajo novi prihodnosti naproti: v jugoslovansko državo. To je čas narodnega "vstajanja", kot se je temu reklo, čas prve med tremi slovenskimi "osvoboditvami" v 20. stoletju.

Druga podoba je nastala 27 let kasneje, leta 1946. Objavljena je bila v Pavlihi in predstavlja zmago komunističnih partizanov in revolucije, ki prinaša v slovensko in jugoslovansko stvarnost "novo pesem": zdaj ne gre več le za narodno vstajenje, temveč predvsem za socialni in razredni boj. Z njim zrastle fantije in dekleta bodo brez usmiljenja obračunali s tistimi, ki še pojejo po "starih tonih", z mešanctvom in nacionalizmom. To je torej čas socialne osvoboditve.

Tretja podoba, tretja karikaturna je izšla leta 1990 v dnevniku Delo. Slovenija s plebiscitom odhaja iz Jugoslavije. Nekdanji princ z juga, zdaj upodobljen kot nasilnež, nedvomno Srb, jo vabi: "Pojdiva, vrni se domov." Toda Trnuljičica iz leta 1918 je že povsem prebujena. Gesla o bratstvu in enotnosti so pozabljena (zdaj so celo smešna - Slovenija Srbu pravi: "Ne bodi smešen"). Slovenci povsem nepričakovano dobijo nov dom: svojo narodno državo.

In naj tem trem dodam še četrto podobo, objavljena je bila leta 1993 kot naslovnica Mladine in s precejšnjo mero samoironije ponazarja najnovejšo slovensko iluzijo: Kaj Jugoslavija in Balkan, Balkan je bil pomota, Evropa je objubljen dežela. Slovence odhaja v Evropo, ne kot Trnuljičica, poln optimizma, temveč kot nerodni in nekoliko utrjeni kranjski kmetič, ki vidi okoli sebe eno samo puščavo in si od zahodne Evrope - kot večina pokomunističnih srednje in vzhodno Evropejcev - obeta praviljici "Disneyland" - svetlo prihodnost in ureditve stoletnih narodnih in socialnih želja.

Prelomni dogodki spreminjajo ne le pogled na sedanjost in prihodnost, temveč tudi pogled na zgodovino. Habsburska monarhija je šele iz perspektive nove dobe, ki se je začela leta 1918, dobila povsem črne barve in postala "ječa narodov". Leta 1945 se je habsburski monarhiji z nič boljšimi ocenami pridružila prva Jugoslavija in leta 1991 je odšla - gledano s slovenskega vidika - z negativnimi ocenami v zgodovino še druga jugoslovanska država. Naši dedje in babice so se z zgodovino in šolskimi ocenami preteklosti zvečine oblikovali v prvi in delno drugi Jugoslaviji, sami smo se šolali in srečevali z vladajočimi ocenami in predstavami o bližnji in bolj oddaljeni preteklosti v drugi jugoslovanski državi in najmlajši med nami oz. vami tudi že v samostojni Sloveniji, naši otroci in vnuki pa bodo gledali na zgodovino iz povsem novega zornega kota, recimo, čeprav z nekoliko skepse, a vendar, bo to Slovenija v Natu in Evropski uniji.

¹ Alenka Pušar, Slovenski aviotportret 1918-1991, Paradigme, Nova revija, Ljubljana 1992, str. 18, 71, 163, Mladina št. 7, 23. februarja 1993.

Šolska zgodovina in zgodovina za javno rabo sta bili tradicionalno, če ne v celoti, pa vsaj v določeni meri, proizvod vladajoče ideologije in politike, zato so se z radikalnimi spremembami državnih okvirov ter družbenih in političnih sistemov spreminjala tudi njuna sporočila. To seveda ni bila nikakršna naša posebnost, saj se je podobno - kot je v svoji imenitni knjigi Kako otrokom pripovedujemo zgodovino? pokazal francoski zgodovinar Marc Ferro - dogajalo po vsem svetu (in se ponekod še dogaja).² Toda šolska zgodovina je bila in je še vedno tudi plod razmer v zgodoviniopisu in tudi t.i. znanstvena zgodoviniopisja so bila in so rezultat okolja in časa, predvsem pa - resda ne povsod enako, a vendar pri mnogih narodih še zelo močno, premočno - ujeta v nacionalne okvire. Proučevanje, pisanje in poučevanje nacionalnih zgodovin samo po sebi ni problematično; problem nastane šele, če raziskovalci in oblikovalci narodne zgodovine težijo k zgodovinskemu spominu, ki je predvsem sredstvo narodnega samopotrjevanja in ne kritična, k razmišljanju vzbujajoča reprodukcija preteklosti, in to je, kot je pred časom opozoril Maurice Halbwachs, bilo - in marsikje še je - bolj pravilo kot izjema.³ Čeprav zlasti v zahodnih državah že nekaj časa govorijo o potrebi po demitizaciji "nacionalnih zgodovin", je ta proces povsod negotov in počasen; v zgodovinah številnih narodov je mogoče še naprej prepoznati in odkrivati iz časa romantike in narodnega oblikovanja podetovane miske konstrukte, pa tudi kasnejše, v konkretnih zgodovinskih razmerah ali iz povsem določenega ideološkega zornega kota zarisane razlage, ki so postale v toku razvoja vsesplošno sprejete "resnice" in sestavni del zgodovinske in narodne samopodobe.

Čehi so se šele v devetdesetih letih odpovedali mitu o bitki pri Beli gori kot spopadu, v katerem so češki stanovni branili tradicionalne češke nacionalne svoboščine,⁴ Francozi so še v osemdesetih odločno nasprotovali sicer vsesplošno priznanemu zgodovinarju Fernandu Braudelu, ki je ugotavljal, da francoska nacija ni rezultat francoske revolucije, temveč izgradnje francoske železniške mreže, Škoti pa še danes niso povsem sprejeli prepričljivo argumentiranega opozorila, da sloviti škotski "kilt" ni tradicionalno oblačilo škotskega višavja, temveč obrtniški in vojaškopolitični izum 18. stoletja.⁵

Beseda mit (mythos v latinščini in grščini), po razlagi v etimološkem slovarju, izvorno pomeni zgodbo, povest, govor, dogodek. V prvotnem, arhaičnem pomenu so miti, kot pravi Don Cupitt⁶, "svete zgodbe anonimnega porekla in arhaijske, univerzalne veljave", ki se s pripovedjo prenašajo iz roda v rod in so pogosto povezane z raznimi obredi. V širšem pomenu pa so miti eden izmed načinov, s pomočjo katerih "človeške skupine - kolektivni razlagajo in opredeljujejo svoj izvor in temelje svojega bivanja ter svoj sistem morale in vrednot". V tem smislu je mit, kot ugotavlja George Schöpfung⁷, skup zvečine v pripoved povezanih predstav, ki jih konkretna človeška skupnost oblikuje o sebi in ki težijo k utrjevanju njene samozavesti in njene notranje koherence. Zgodovinskih mitov tako ne kaže zamenjevati z zgodovinskimi prevarami in ponareddi, pa tudi ne z izrazito enostranskimi ideološkimi in političnimi

² Marc Ferro, Comment on raconte l'histoire aux enfants à travers le monde entier, Payot-Paris 1981. Gl. tudi: P. Vodopivec, Zakaj in kako otrokom pripovedujemo zgodovino?, Nova revija 1989, št. 89/90, str. 1258-1265.

³ Cit. po: Christoph Reinprecht-Hilde Weiss, Aspekte nationaler Identität in Mitteleurop. East Central Europe. L'Europe du Centre Est (Eine Wissenschaftliche Zeitschrift, Vol. 20-23, št. 2, Budapest 1998, str. 164.

⁴ Josef Petran, Le mythe de la Montagne Blanche, Enjeux de l'Histoire en Europe Centrale, (sous la direction de Marie-Elisabeth Ducreux et Antoine Mares), L'Harmattan-Paris 2002, str. 15-50.

⁵ Hugh Trevor Roper, The Invention of Tradition: The Highland Tradition of Scotland, The Invention of Tradition, Edited by E. Hobsbawm and T. Ranger, Cnabridge University Press, Cambridge 1999, str. 15-41.

⁶ Cit. po: Laurence Coupe, Myth, The New Critical Idiom, Routledge, London and New York 1997, str. 5 in naprej.

⁷ George Schöpfung, The Function of Myth and a Taxonomy of Myths, Myths of Nationhood, Ed. by Geoffrey Hosking and George Schöpfung, Hurst-Company, London 1997, str. 19 sl.

ocenami in sodbami kratke časovne veljave. O mitu lahko govorimo šele, ko postane določena, ne preprčljivo argumentirana in utemeljena predstava o zgodovini, zgodovinskem obdobju ali dogodku široko in dolgoročno sprejeta ali celo sestavni del kolektivnih, narodnih (samopredstav, mitske zgodbe in razlage pa imajo pri tem različne funkcije in cilje, pa tudi zelo različen izvor. Med skoraj stereotipnimi, arhetipskimi narodnozgodovinskimi miti z dolgo zgodovinsko tradicijo so miti o avtohtonosti, "zlati dobi" zgodnje narodne zgodovine ali o močnih, vojaško in kulturno izobilikovanih prednikih, ki so kot vladajoči stoj v novo domovino privzdrali od drugod. Nekdaj razširjeni po vsej Evropi so - kot se zdi - še danes posebej živo in trdovratno prisotni na Balkanu in tleh bivše Jugoslavije, kjer Slovenci s svojo venetsko teorijo nikakor nismo osamljen pojav. Romuni iščejo korenine pri Dačanih in Rimljanih, Bolgari pri turanskih proto-Bolgarjih, novodobni Grki pri starih, antičnih Grkih, Makedonci v kraljestvu Filipa Makedonskega, Albanci pri Ilirih, v zadnjem času smo prica tudi dokazovanju o ilirskem poreklu Bošnjakov, na Hrvaškem pa je postala v devetdesetih letih poleg teze o hrvaški avtohtonosti, "zlati dobi" današnje Dalmacije zopet popularna teza o hrvaškem iranskem-perzijskem poreklu, ki je s pomočjo HDZ-jevske oblasti in Tudičmanovo osebno podporo prodrla celo v učbenike. V tej luči se zdijo, vsaj kar zadeva razprave in teorije o poreklu, skoraj izjema Srbi, ki so se očitno zadovoljili z mitskim povečevanjem srednjeveške zgodovine in kosovske bitke in ob tem ne le sprejeli svoj slovenski izvor, temveč tudi dejstvo, da so se njihovi davni predniki na Balkanskih polotok preselili z zgodovinsko nepomembnega ozemlja "nekje za Karpati".

Temeljna značilnost zgodovinskega mita in mitologije je, da prikazuje preteklost ne takšno, kot se je "res zgodila", temveč takšno, kot "naj bi bila" in si "jo želimo". To lahko velja za posamezne zgodovinske dogodke, procese ali obdobja, lahko pa tudi za celotno predstavo o narodni zgodovini. Kot je že pred pol stoletja opozoril nemški zgodovinar Theodor Schieder, so si v času romantike in nacionalnih bojev v 19. stoletju izoblikovali kodeksi srednjeevropskih narodov zelo podobni in imajo podobno mitsko tridelno strukturo. Za vse je značilno obujanje spomina na zgodnjo, v tragičnih okoliščinah izgubljeno svobodo, ki ji najprej sledi čas stoletne razdrobljenosti in podložništva, nato pa - kot tretje obdobje - doba boja za nacionalno osvoboditev, ki jo spremlja rastoča zavest o tesni povezanosti narodne skupnosti z zemljo, kot sta materni jezik in skupna - vse do najnovejše dobe nenaklonjena, tragična - zgodovinska usoda. Opisano globalno kronološko shemo in njene značilnosti lahko - kljub temu, da je sodobno zgodovinarstvo njene posamezne dele že močno problematiziralo - še vedno srečamo tudi v gledanjih na našo, slovensko zgodovino in v našem razumevanju narodne preteklosti, še vedno pa je močno prisotno tudi prepričanje, da je bila naša zgodovina tragična in jo je treba kot takšno - zlasti v šoli - tudi predstavljati. (Ko smo na Strokovem svetu za izobraževanje v devetdesetih letih potrjevali nove učne načrte za zgodovino, so nas kolegi-slavisti med drugim kritizirali, da iz novih učnih programov ni dovolj jasno razvidno, kako "smo" (jaz dajem to v narekovaj) Slovenci v preteklosti trpeli).

Mit o zgodnji, tragično izgubljeni slovenski svobodi je danes v zgodovinarstvu zlasti po zaslugi Petra Štiha⁸ že zelo omajnan, vseeno pa je tako v strokovni kot tudi politični javnosti še živo prisoten. Najdemo ga lahko v zgodovinskih priručnikih, ki so še vedno v rabi (npr. v pregledu slovenske zgodovine iz leta 1979) in tudi v nekaterih kasnejših strokovnih besedilih, zato ni presenetljivo, da se je na eni državnosamosvojitvenih proslav še pred nedavnim tudi visok slovenski politik spominjal Samove države in slovenskih karantanskih korenin, v Mariboru pa je knez Kocelj dobil celo svoj spomenik. Mit o srednjem veku kot "zlati dobi"

⁸ Najbolj sumarno: Peter Štih, Nacionalizacija zgodovine in nastanek sovražnih predstav o sosedih, Slovensko-nemški (avstrijski) primer, Avstrija-Slovenija, Preteklost in sedanjost, Cankarjeva založba-Založba Wieser, Ljubljana-Celovec 2002, str. 35-46.

slovenske zgodovine je, kot je preprčljivo pokazal Štih, sestavni del mita o tisočletnem slovenskem podložništvu in hlapčevstvu, njegovo bistvo pa sta projiciranje nacionalnih predstav in pojmov 19. in 20. stoletja nazaj v čas, ki modernih nacionalnih opredeljevanj in samooznačevanj še ni poznal. Le s pomočjo nasilne, v preteklost prenesene nacionalizacije in slovenizacije je bilo mogoče zgodnjersrednjeveške meje slovenskega narodnega ozemlja risati vse do Dunaja, Donave in Lienza in razglasiti za slovenske zgodnje fevdalne tvorbe, ki še nikakor niso mogle imeti "nacionalne" narave, saj narodi kot posebne jezikovne in kulturne skupnosti preprosto še niso obstajali. Mit ima povsem jasno funkcijo, tj. dokazati, da imajo tudi Slovenci svojo državotvorno tradicijo, svojo končno utemeljitev pa je dobil tudi v zgodovinarstvu, čeprav razmeroma kasno, tj. šele v petdesetih letih 20. stoletja, potem ko se je že prej uveljavil v slikarstvu in literaturi.⁹

Nič manj kot prvi ni problematičen drugi del slovenske zgodovinske mitologije, ki govori o tisočletnem slovenskem podložništvu. Ta, kot pravi Štih, "katastrofalna samozaničevalna predstava o lastni zgodovini", ki je prav tako zvečine nastala v 19. stoletju, med drugim s politiko postopno uveljavljajočega se slovenskega meščanstva, ki je pozivalo k boju proti tisočletnemu podložništvu in "narodni osvoboditvi", se je, do neke mere tudi s pomočjo zgodovinarstva, prenesla v 20. stoletje, temeljni pa predvsem na treh predpostavkah. Po prvi je t.i. "slovensko" plemstvo po propadu Karantanije postopoma izginilo, na slovensko ozemlje pa so se z uveljavitvijo vzhodnofrankovskih oblik fevdalizma preselili tuji fevdalni gospodje, ki so zavladali nad slovenskimi kmeti. Po drugi so bile novo naseljene tuje plemiške družine zvečine nemške in je imel torej konflikt med plemstvom in slovenskimi podložniki tudi nacionalno naravo. Po tretji sta bila nemško cesarstvo in slovenskimi podložniki tudi Slovence tuji državi in so Slovenci v obeh živeli pod tujo "nadvlado".

Podobno kot mit o zgodnjersrednjeveški državnosti je slovensko zgodovinarstvo vse do polpretekle dobe vzdrževalo tudi mit o "tisočletnem slovenskem podložništvu in Slovenceh kot narodu kmetov," zaradi česar naj bi bila slovenska zgodovina predvsem "kmečka zgodovina". Že v osemdesetih in v devetdesetih letih pa so začeli posamezniki, med njimi zlasti Sergij Vilfan¹⁰ opozarjati, da ta teza še zdaleč ni točna, saj so bili Slovenci, zgodovinsko gledano, zastopani v vseh slojih prebivalstva, čeprav resda v najmanjši meri v plemstvu, pač pa tembolj v meščanstvu, kjer njihove prisotnosti nikakor ni mogoče meriti le po njihovi jezikovni praksi. Hierarhija jezikov v prednacionalni državi pač ni temeljila v narodnem, temveč socialnem razlikovanju. Poročilo iz 17. stoletja, ki poroča, da govorijo v Ljubljani štiri jezike, značilno ugotavlja, da je jezik duhovnikov in "izobražencev" latinščina, jezik trgovcev italijanščina, jezik deželne in mestne uprave nemščina in jezik nižjih mestnih slojev kranjščina, kar pa seveda nikakor ne pomeni, da so bili Slovenci le med pripadniki nižjih mestnih slojev, vsi ostali pa tuji. Podobno netočna kot trditve, da so bili Slovenci le "podložniki in kmetje", je tudi ugotovitev, da so bili plemiški tuji, zvečine Nemci ali Italijani. Nesporno je sicer, da so se vodilne plemiške družine, ki so v srednjem veku dobile svojo posest na s Slovenci posejlemem ozemlju, priselile od drugod, iz bavarskega, frankovskega in drugega nemškega prostora, toda to velja tudi za plemstvo v drugih habsburških deželah in delno plemstvo drugod v Evropi (sami Habsburžani so končno prišli iz Švice). Plemiči, ki so več generacij živeli v pokrajinah, kjer so imeli svoja posestva, pa seveda tam niso bili več tuji, temveč domačini, ki so z ostalimi deželani delili občutke deželne pripadnosti in celo postali najbolj vneti zagovorniki posebnih deželnih interesov in pravic. V tej zvezi ne smemo pozabiti, da plemstvo v slovenskih deželah tudi kasneje, v času modernih nacionalnih gibanj v

⁹ Igor Grdina, Karantanski mit v slovenski kulturi, Vladarji, lakaji, bohemci..., Apes-Ljubljana 2001, str. 13-36.
¹⁰ Sergij Vilfan, Slovenci - kmečki narod?, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1993, str. 229-243.

19. stoletju zvečine ni zagovarjalo izrazito nemških nacionalnih pogledov in je celo v dvajsetem stoletju, vse do najnovjšega časa, do druge svetovne vojne, kljub nemški govornici zastopalo bolj stanovsko in pokrajinsko kot nacionalno stališče.

Trejša je trditev, da so Slovenci od izgube lastne samostojnosti v zgodnjem srednjem veku živeli pod tujiimi vladarji in v tuji državi. Sergij Vilfan je pred desetletjem zapisal, da so takšne ocene, kot bi "meril čas z vatlom in platno s stopinjami", in povsem "po nepotrebnem gojijo kompleksne zgodovinske manjvrednosti".¹¹ Prepoznavnejše oblike državneja domoljublja in državne pripadnosti lahko seveda sledimo šele od začetkov oblikovanja moderne države, zaupanje v vladarja, ki se bo zavzel za svoje podložnike in preprečil nasilje nad njimi, pa je tudi med preprostim ljudmi nedvoumno opaziti že prej, med drugim v času kmečkih uporov v 16. stoletju, ko se kmetje obračajo na cesarja nesporno ne zato, ker je tujec, temveč zato, ker ga imajo za svojega vladarja in od njega pričakujejo zaščito. Od konca 18. stoletja dalje vse bolj jasno in odkrito izražana lojalnost habsburški vladarski hiši in državi pa kljub sprva obveznim in kasneje občasnim pretiravanjem kaže, da prebivalci slovenskega ozemlja habsburškega cesarstva tudi v tem obdobju niso doživljali kot tujo, temveč kot svojo državo. Po letu 1848 oz. 1861 se s slovenskim narodnim gibanjem v tem pogledu ni nič spremenilo. Franc Jožef naj bi sicer, ko se je v devetdesetih letih 19. stoletja ob nemško-mladočeskkih konfliktih postavil na nemško stran, odkrito izjavil, da je "nemški princ", toda Cisalpanija kljub nemški prevladi ni bila nikoli nemška nacionalna država in Slovenci so jo vse do zadnjih let prve svetovne vojne imeli za svojo domovino - domovino, ki ji sicer marsikaj manjka in jo je treba temeljito preoblikovati, toda domovino, ki se ji ne kaže kar tako odpovedati. Sintagma o habsburški monarhiji - ječi narodov - ima sicer res korenine v prvi polovici 19. stoletja, toda v slovenskem okolju se je kot stereotipna ocena razmer v cesarstvu uveljavila šele v času napetih nacionalnih odnosov v drugi polovici 19. stoletja, v šoli pa sploh šele po letu 1918, ko Habsburžanov ni bilo več. (Pri tem je zanimivo, da je niti v staro niti v novo jugoslovanskih učbenikih, da o slovenskih po letu 1990 ne govorimo, skoraj ni zaslediti, zelo redko pa se omenja ali uporablja tudi v slovenskih zgodovinsko opisnih delih - in vendar je ves čas živa).

Medtem ko ima mit o slovenski srednjeveški državi jasno določene časovne meje (podreditve Karantanije Bavarcem v 8. stoletju oziroma zamenjava domačih karantanskih knezov s frankovskimi grofi v 9. stoletju), je vprašanje o časovnih mejah narodnega "podložništva" bolj odprto. Tu so seveda možne različne interpretacije. Vse do leta 1991 in razsula komunistične Jugoslavije je nekako veljalo, čeprav vsaj poklicni zgodovinarji tega niso odkrito trdili, da je bilo narodnega "podložništva" konec s propadom habsburške države. Tako komunistični ideologi kot zgodovinarji pa so delno že v tridesetih letih in zlasti po drugi svetovni vojni nasproti tezi o slovenskem "podložništvu" postavili tezo o dokaj izjemni, občudovanja vredni upornosti slovenskega kmeta in delavca. Zlasti v sedemdesetih letih so si kar sledile publikacije in razprave na obe temi. Te pa so bile - če jih pogledamo z nekajdesetletne časovne razdalje - zvečine bolj odsev konkretnih, vse bolj negotovih političnih razmer kot kompleksnega, v širši evropski kontekst umeščenega premisleka preteklih tokov in dogodkov.

V šoli seveda lahko problem rešimo tako, da razširimo tradicionalno narodnozgodovinsko shemo, ki glavno pozornost namenja narodnemu kolektivu in po zgledu novejšega strokovnega zgodovinarstva do neke mere "denacionaliziramo" narodno zgodovino. "Denacionalizacija" narodne zgodovine nikaor ne pomeni, da narodne zgodovine ne bo več. Pomeni le, da bo zarisana iz širšega socialnega in kulturnozgodovinskega zornega kota, ne

¹¹ Sergij Vilfan, *Država in dežela* od 13. do 18. stoletja, Slovenci in država, (Razprave SAZU 1. razred 17), Ljubljana 1995, str. 47-60 (posebej 59-60).

izključno kot zgodovina naroda, temveč predvsem kot zgodovina časa in prostora, v katerem so živeli naši predniki in v katerem se je šele od novejšee dobe dalje postopno oblikovala, uveljavljala in nato uveljavila skupnost ljudi, ki jo imenujemo slovenski narod. Šolska zgodovina ne more imeti drugih ciljev in nalog kot obračanje k zgodovini in raziskovanje preteklosti sploh, tj. kritično sirjenje časovnih obzorij, spoznavanje preteklih človeških usod in civilizacij in prepoznavanje njihovih dosežkov in polomov, zablod in uspehov, sporočil in ostankov. Sestavni del takšnega ukvarjanja s preteklostjo je seveda tudi spoznavanje lastne narodne zgodovine, ki ima zlasti v šoli posebne vzgojne funkcije, ki pa je, če preveč enostransko teži k utrjevanju domovinske in narodne pripadnosti, lahko tudi kontraproduktivno in zavajajoče. Sicer pa tradicionalna, mitska podoba Slovencev kot majhnega, pridnega in nesrečnega naroda, ki je tisočletja trpel pod tujo gosposko in si je šele po dolgotrajnem narodnem boju izbojeval svojo svobodo, za sodobnega mladega človeka ne more biti posebno zanimiva.

Bolj zanimive in približljene so očitno - tako za mlade kot stare - druge zgodbe, čeprav prav tako niso resnične. Ena takšnih, ki je dobila značilne, mitske razsežnosti, saj se nanjo sklicujejo tudi diplomati, ob svojem obisku v Ljubljani pa jo je - verjetno ne bomo nikoli izvedeli, če resno - omenil celo ameriški predsednik Clinton - je zgodba o tem, kako je opis obreda ustoličevanja koroških vojvod vplival na morda najprodornejšega med ameriškiimi "founding fathers" Thomasa Jeffersona in prek njega na ameriško deklaracijo o neodvisnosti. Ideja je seveda imenitna: Slovenci so vplivali na ameriško deklaracijo o neodvisnosti in v tem smislu jo je Amerikancem predstavljal tudi eden slovenskih kolegov zgodovinarjev v članku (pismu), ki ga je postal v ameriški *Journal of American History*. Teza pa ima na žalost več pomanjkljivosti. Njen izvorni avtor, dolga leta v ZDA živeči slovenski izseljenec Jože Joseph Felician, ki je o svojem odkritju leta 1967 objavil knjigo, jo je namreč utemeljil na eneni, precej skromnem gradivu: na izvodu knjige Jeana Bodina *Les six livres de la Republique*, ki jo je našel v Jeffersonovi knjižnici in v kateri je Jefferson več mest označil s svojimi oznakami. Tako je s črko J med drugim označil tudi Bodinovo opozorilo na oris ustoličevanja koroških vojvod v delu italijanskega humanista Enea Silvija Piccolominija, ki ga je Bodin navajal kot enega dokazov v prid svoji teoriji o "suverenosti".

To je vse. Za trditev, da je Piccolominijev citat v Bodinu vplival na Jeffersona in ameriško deklaracijo, je zato potrebno mnogo domišljije. Tudi Felician sam tega ni nikjer direktno trdil, temveč je previdno zapisal, da se je stari slovenski koroški obred Jeffersonu zdel zanimiv predvsem kot dodaten dokaz "za pogodbeno naravo dednih monarhij".¹² Jefferson je bil eden najbolj izobraženih med ameriškiimi razsvetljenci in je zelo dobro poznal dela evropskih razsvetljenskih piscev. Njegovo sklicevanje na teorijo družbene pogodbe je bilo, kot kažejo njegove biografije, rezultat natančnega prebiranja del številnih filozofov od Bodina prek Johna Locka do Rousseauja in ti so tudi odločilno vplivali na njegove formulacije v deklaraciji. Piccolominijev opozorilo na ustoličevanje je bil tako lahko le kamenček v potrditev, da ima teorija svojo zgodovinsko utemeljitev, ni pa bil prevladajoč argument, ki bi Jeffersona prepričal, da jo je prevzel in zapisal v prevatniški dokument. Sicer pa so tudi mnjenja o tem, kaj pomenijo Jeffersonove inicialke v knjigah, ki jih je bral, zelo različne. Po nekaterih razlagah naj bi namreč ne bile le opozorila, kaj si velja zapomniti, temveč na mesta, kjer je znameniti ameriški politik tisti dan končal branje.¹³

Če si zgodba o "slovenskem vplivu na nastanek ameriške deklaracije o neodvisnosti" šele utira pot v slovensko zavest, pa je mit o Slovincem in slovenskim narodnim pričakovanjem

¹² *The Genesis of the Contractual Theory and the Installation of the Dukes of Carinthia* by Joseph Felician, Družba sv. Mohorja v Celovcu, Celovec-Cleveland 1967, str. 12 in naprej.

¹³ Podatek bibliotekarja Kongresne biblioteke v Washingtonu.

naklonjeni francoski vladi v času Ilirskih provinc v njej že kar predolgo prisoten. Za strokovno zgodovinsko je namreč že nekaj časa jasno, da si Francozi v treh in pol letih svojega vladanja na dveh tretjinah slovenskega ozemlja niso pridobili mnogo pristašev, saj so s svojimi gospodarskimi ukrepi še povečali gospodarske težave, s svojo upravno, cerkveno in davčno politiko pa odvrnili od sebe pripadnike vseh slojev prebivalstva. Slovencem naj bi bile domnevno posebej naklonjene šolske reforme, ki naj bi v osnovni šoli, delno pa tudi v srednjih šolah odstopale slovenskemu jeziku pomembnejše mesto kot dotedanje avstrijsko šolstvo. Manj znano, čeprav v zgodovinskiju podrobno dokumentirano, pa je dejstvo, da Francozi svojih šolskih načrtov zaradi pomanjkanja denarja zvečne niso uspeli uresničiti in so torej ostali mrtva črka na papirju. Ilirske province so seveda res pomembni dogodki v slovenski zgodovini prve polovice 19. stoletja, toda ne zaradi tega, ker bi širše odpirale vrata uveljavitvi slovensčine (Francozov z izjemo posameznikov narodna sestava zasedenih ozemelj niti ni posebej zanimala), temveč zato, ker so slovenske dežele v treh in pol letih francoske vlade prvič prišle v stik z moderno, na razsvetljenskih idejah utemeljeno meščansko družbo.

Prebivalci Ilirskih provinc so tako Francoze ohranili v slabem spominu, mitizirane interpretacije francoskih načrtov s provincami, Slovenci in južnimi Slovani pa so se začele pojavljati šele konec 19. stoletja zlasti med liberalno inteligenco. Teze, da so imeli Francozi za slovenske težnje že v začetku 19. stoletja več poslušta kot avstrijske oblasti ob začetku 20., so posebej oživele ob stoletnici Ilirskih provinc, ki so jo v Ljubljani posebej proslavili in tedaj ustanovili tudi poseben franco-ilirski krožek. Svojo končno podobo pa so dobile po prvi svetovni vojni, ko so slovenski politiki s Korošcem na čelu razglasili Francoze za najpomembnejše sliktare zahodnoevropske zaveznike. Dobrih devet mesecev po proglatitvi šestjanuarske diktature so v Ljubljani v počastitev 120-letnice nastanka Ilirskih provinc slovesno odkrili spomenik z Vodnikovimi verzi in posvetilom neznanemu francoskemu vojaku, ki je padel "v cesarjevo slavo in za našo svobodo". Tedaj v mestu vladajoči liberalci pa so mit o "Francozih osvoboditeljih", ki so ga sami sprodcirali, spojili s tezami o Napoleonovih ambicijah po ustanovitvi kompleksnejše ilirske, južnoslovenske države in kralja Aleksandra Karađorđevića proglatili za uresničitelja te veličastne jugoslovanske zamisli.

Mitske predstave imajo vsekakor to lastnost, da so nekaj posebnega, da delujejo udarno, da periferijo potiskajo v središče in opozarjajo na zanimanje središča za periferijo. Toda zgodovinska stvarnost je praviloma manj preprosta, bolj protislovna in zapletena in zato neredko - vsaj na prvi pogled - tudi manj prepričljiva. Del mitskih zgodb, ki so bile rezultat slovenskega življenja v obeh jugoslovanskih državah, je s slovensko osamosvojitvijo izgubil svoj pomen, svoj pomen in svojo vlogo pa so izgubili tudi številni mitski in ideološki obrazi, ki jih je razširjal komunistični režim. Komunistične ideološke dediščine in številnih konstruktov, ki so v drugi polovici 20. stoletja postali sestavni del našega razumevanja in razlaganja zlasti novejših zgodovine, pa se ne bo tako lahko znebili. Tu seveda ne gre za mite v pravem pomenu (najočitnejši mitov polpreteklega obdobja ni težko prepoznati). Gre predvsem za razne interpretacije in preinterpretacije, ki enkrat predimenzionirajo, drugič minimalizirajo pomen ali moč posameznega pojava ali družbene in politične skupine, ki opozarjajo na eno vrsto dogodkov in dejanj, druge pa le mimogrede ali jih sploh ne omenjajo. Kako izkivljene so v javnosti predstave o bližnji preteklosti, o preteklih političnih razmerah in dejanskih moči posameznih političnih grupacij, je pokazala anketa javnega mnenja leta 1996, ki je bila namenjena tudi zgodovini. Na vprašanje o tem, katera je bila najmočnejša politična stranka med obema vojnama v Sloveniji, je več kot polovica vprašanih odgovorila, da je bila to komunistična partija. Prepričan sem, da bi bil odgovor danes že drugačen, čeprav

me je razgovor z opozicijskim slovenskim politikom za eno slovenskih revij pred nekaj meseci spravil v nov dvom. Politik je namreč trdil, da se je gibanje ljudske fronte, ki je po vsej Evropi propadlo, resnično uspešno razmahnilo samo v Sloveniji, kar naj bi pojasnjevalo tudi razmeroma uspešen razvoj slovenske protimperialistične oz. osvobodilne fronte leta 1941. Močno ljudskofrotno gibanje predpostavlja močno partijo s širokim vplivom med prebivalstvom, kot so to trdili komunisti, kar pa - kot vemo - že nekaj časa ni točno. Ljudskofrotno gibanje je bilo bistveno šibkejšo, kot so trdili komunistični apologeti, šibkejša pa je bila tudi komunistična partija, zaradi česar je treba tudi za nageel razmah odporniške ideje in odporniškega gibanja leta 1941 poiskati drugo razlago. V bistvu majhen problem, ki pa kaže na veliko težavo in potrebo po temeljiti reviziji novejših slovenske politične zgodovine.

S sklepom, da si moramo prizadevati zgodovinsko podobo narodne preteklosti očistiti mitskih prvin in drugih enostranskih razlag, se bomo prav gotovo strinjali. Ne toliko zato, ker so nevarne, kot so se izkazale nevarne drugod na območju bivše Jugoslavije, kjer so zgodovinski miti in mitizirane predstave o lastnem in sosednih narodih uspešno služili propagandni vojni in podpiranju nacionalnih sovraštiev in vojnih obračunov, čeprav tudi vloge slovenske zgodovinske mitologije pri oblikovanju stereotipnih predstav o sosedih, tujcih in vseh, ki nismo mi sami, ne kaže podcenjevati. Mitov in mitskih predstav se je treba znebiti predvsem zato, ker zgodovina, na katero ne gledamo samo iz nacionalne ali trenutne ideološke in politične perspektive, odpira mnogo širši pogled na pretekli čas, na pretekli prostor in človeka v njem in šele v tej odprtosti omogoča njihovo umestitev v kompleksnejšo evropsko in občečloveško sodobno in preteklo zgodovinsko izkušnjo, hkrati pa nam šele takšna, očičena iz sodobnosti v preteklost projiciranih podob in sodb, omogoča kritično presojo stvarnosti in življenja, ki ga živimo.

Post scriptum: v svojem prispěvku v Laškem sem zapisal (in dejal), da se bomo s tem, da je treba "narodno zgodovinsko podobo" očistiti mitov, nekritičnih stereotipnih sodb in legend vsi strinjali. Toda v razpravi se je izkazalo, da so bila takšna pričakovanja prenegajena. Kar nekaj udeležencev srečanja je menilo, da stereotipne in mitske zgodbe prepomembno poživljajo učiteljevo pripoved in njeno nazornost in se jim ne kaže kar tako odpovedati. Sicer pa naj bi mitov v slovenski zgodovini ne bilo veliko in tudi tisti, ki so, naj bi nikomur ne škodili.

Sam še vedno mislim, da nimamo izbire. Če želimo iz zgodovine zares napraviti predmet, ki dijakov ne bo vzgajal le v nekritičnem domoljubju in jim v težnji po lojalnem odnosu do sodobnosti ne bo posredoval le množice po povsem določenih političnih in družbenih predstavah urejenih podatkov, temveč bo spodbujal h kritični orientaciji v času in prostoru ter k raziskujočemu odnosu do pretekle in sodobne stvarnosti, potem takšnega predmeta ne moremo in ne smemo utemeljiti na zgodbah, za katere vemo, da niso resnične. Miti in stereotipne sodbe so seveda lahko ilustracija tega, kako so konkretni ljudje v konkretnem obdobju razumeli in razlagali narodno preteklost, lahko so tudi opozorilo na ozračje, v katerem so nastali, in na razmere, zaradi katerih so se trajno in trdno zasedrali v kolektivnem (narodnem) spominu. So pa slab in skrajno neprimeren nadomestek za resnično zgodovinsko dejstvo, če smo se pač odločili, da bomo mlademu poskušali vzbuditi zanimanje za pretekla dejstva, ki mu bodo širila obzorje in mu bodo lahko v pomoč pri spoznavanju in razumevanju sodobnega sveta.

Miti, legende in črno-bele, shematizirane zgodovinske slike tudi niso posebno prepričljiv didaktični pripomoček. Zgodovina je vendar tako polna zabavnih, poučnih, napetih in

nenavadnih zgodb, da se zaradi pridobivanja dijakove pozornosti nikakor ne kaže zatekati k poenostavljajočim in enostranskim, v zgodovinopisju že preseženim predstavam in razlagam. Kar zadeva število slovenskih zgodovinskih mitov, je pa verjetno res, da jih ni ne bistveno več, (ne bistveno manj) kot pri drugih srednjeevropskih narodih. Toda to je tudi še en razlog, da o njih razmišljamo in razpravljamo kritično, kot to delajo drugod.

Aleksander Žižek

DOBRI GROF ZA NAS SKRBIJO, NAS TRPEDI NE PUSTIJO

Rod Žovneških, kot so se Celjski sprva imenovali, je bil v začetku pravzaprav tipičen predstavnik nižjega plemstva, ki si je z vojaško službo mogočnejšim (spretnejšim) sodobnikom tlakoval pot navzgor. Menjajoči se gospodari so od moških tega rodu zahtevali predvsem zvestobo in pomoč v številnih praskah in "vojnah" zoper tuje, še pogosteje pa zoper "domače" sovražnike, za kar so Žovneški (in kasneje Celjski) dobivali plačilo v posestvih in služnostih (dajatvah). Na svojo roko so se podjetnejši nosilci rodu povezovali z rodbinami približno enake družbene stopnje ter prevzemali raznovrstne službe, ki so jih ponujali/prodajali deželni knez ali Cerkev (odvetiščine, skrbništva nad cerkvenimi ustanovami in posestvi, zakupi ipd.). S porokami in dedovanji (najuspešnejši tovrstni potezi Celjskih sta bili vsekakor zvezi z Vovbržani in Ortenburžani, s katerima so dobili celjsko posest in fvdve na Koroškem in Kranjskem) so krepili svoj položaj in se vzpenjali po silno razčlenjeni lestvici srednjeveškega plemstva (etapni cilj so dosegli s podelitvijo grofovstva leta 1341 oziroma 1372).

Generacijam in desetletjem iskanja in bojev (predvsem) za tuje interese je sledilo usodno zблиžanje grofov Celjskih oziroma grofa Hermana II. z ogrskim kraljem (in kasnejšim cesarjem) Sigismundom Luksemburškim. Leta 1396 ju je privedla skupaj opotekava vojna sreča (beg po izgubljeni bitki s Turki pri Nikopolju, med katerim je Herman prvič rešil Sigismunda), kmalu nato pa neuspeli poskus ogrskega plemstva, da bi z ugrabitvijo kralja izsililo večji vpliv. Sigismund svojega rešitelja ni pozabil. Na Celjske je obilno sijala kraljeva naklonjenost: razsežna posestva, zvaneči naslovi, bleščeča odlikovanja, kot krona vsega pa zaroča in poroka Hermanove hčerke Barbare s kraljem Sigismundom (1405) ter pokneženje Celjskih (1436). S pokneženjem je rod Celjskih dosegel svoj vrhunec. Kot knezi so bili podrejni edinole cesarju in popolnoma izenačeni s kasneje neprimerno znamenitejšimi Habsburžani, ki so se obupno trudili izpodbiti to povišanje. Celjske posesti so prerasle v "kneževino" (državo!), resda kratkega življenja¹ do umora zadnjega Celjana Ulrika II. 1456, pa vendar...

Elementarnim gibalom srednjeveške plemiške družbe (hlastanju po vplivu, posestih in vojaški moči) ne moremo pripisovati plemenitega zavzemanja za dobrobit vladanih ali celo ubadanja s povezovanjem narodov. Celjski naj bi kot državni knezi ravnali popolnoma v neskladju s svojim časom, ki je komajda poznal kaj drugega kot trenutna (kristoljubna) zaveznitva, zavest o pripadnosti deželi in bolj ali manj izraženo lojalnost nadrejenemu (cesarju, kralju). Njihove posege na vzhod (resnici na ljubo precej bolj na Ogrsko kot na Balkan) moramo presojati v luči tedanjosti (večnega vrenja med ogrskim plemstvom in ambicij Celjskih, da ta

¹ Precej sijaja ji je odvzela pomiritev s Habsburžani – Friderikom III. (1443), ki je Celjskim sicer priznal pravico do naziva, ni pa jim priznal (dejanske) deželoknežje oblasti.

nasprotja izrabijo v svojo korist), njihovo "narodnost" pa, blago rečeno, jemati s precejšnjo rezervno. Celjska knežja rodbina je nedvomno vredna pozornosti kljub temu, da je ne moremo (in ne smemo) ocenjevati in opisovati z merili sodobnosti. Celjskim se je posrečil prvovrsten družbeni vzpon iz neznatne graščine na cesarski dvor, za hip so se izenačili z eno najslavnejših vladarskih dinastij (Habsburžani), nato pa v spletu nesrečnih okoliščin prav tako hitro izgini iz odra zgodovine. Brez pretiravanja lahko zapišemo, da je bila v njihovem primeru realnost še precej bolj osupljiva od teorij in mitov, ki so se v stoletjih porodili iz njihove zgodbe.

Vse od njihovega nasilnega konca sredi 15. stoletja se s Celjskimi intenzivno ukvarjata tako literatura kot zgodovinska stroka, še več zapisov in razmišljanj o njih pa sodi v široko polje med obema determinantama. V zgodbo o mogočnejših z Žovneka in Gornjega Celja so vpletali svoja pričakovanja, predsodke, teorije in želje številni njihovi sodobniki in kasnejši avtorji. Njihov vzpon, izjemen ugled in moč so še danes dobrodošel okras obupno puščobne srednjeveške "slovenske" zgodovine. V svetu novih vrlin nam kmečki upori in zavesti, da smo bili vedno "na pravi strani", nankrat niso več dovolj. Slovenci imamo končno svojo državo, za formiranje državljanske zavesti in ponosa pa nam ob pritehnosti sodobne politike in pomanjkanju Osebnosti med sodobniki še kako prav pridejo vzori iz zgodovine.

Značilno je, da nas Celjski (z izjemo njihovega koroškega/slovenskega!) porekla² (in Hemine dediščine) do zadnjih treh nosilcev rodu – Hermana II., Friderika II. in Ulrika II. – pravzaprav malo zanimajo. Slovenska samozavest jih ne potrebuje, ko začenjajo svoj vzpon, ko se tožarji s samostani in premeteno (s porokami, dedovanjem ali silo) zaokrožujejo svojo posest. Zanimivi postanejo šele s potezami podjetnega patriarha Hermana, ki "po milosti božji" in s pravo mero sreče junake s Sigismundom Luksemburškim sklene pakt svojega življenja. Ob slabotnem upiranju Friderika Habsburškega³ in njegovih podreptnikov se na Celjske sipljevo neslutene časti in bogastvo. S tremi porokami – Barbarino, Friderikovo in Ulrikovo – se usidrajo v prostor med Podonavjem, Alpami in Jadranom. Sele sedaj so Celjski lahko predmet našega hrepenenja. Knežja počastitev (1436), ki je sicer briljantni arhičekt vzpona ne doživi več, je tista prelomnica, po kateri lahko začnemo presojati vse težnje in dejanja Celjskih v zvezi s širitvijo njihove posesti in krepitvijo vpliva s povsem novega – globalno političnega, in, zakaj pa ne, tudi "narodno" zeditivnega stališča. S pokneženjem, približanjem njihove oblasti cesarski, dobe njihove posesti nov položaj: družbenoekonomski pojem lastnine zamenja političnopravna celota, v kateri radi vidimo nastavek moderne državnosti.⁴

Pokukajmo torej dobrih štiristo let v preteklost in spoznajmo glavne junake zgodbe, ki se je odvijala tedaj, ko se je plemiška rodbina z naših tal vmešala v ustvarjanje tedanje svetovne politike.

² O tem recimo Karel Verstovšek *Celjski grofje in jugoslovansko ozemlje*, Zvezna tiskarna v Celju 1905, *Vlado Habjan: Mejniki slovenske zgodovine*; Društvo 2000, Ljubljana 1997 in *Rudolf Pertassek: Cilli, die alte steirische Stadt an der Sann*. Edition Strahalm, Graz 1996. Vlado Habjan je o tem za konec 14. st. zapisal: "Naglasiti moramo, da so Žovneški že najmanj dvesto let poddomačeni, če niso že kar Savinjičani." (str. 70).

³ "Ugovor [Friderika V.] pri cesarju Sigismundu kajpada ni nič zalegel, nastal je pa zбог tega dolgotelen krvav prepir med Celjani in Habsburžani, ki je Slovence razklat v dve stranki, celjsko in habsburško. Večina Slovencev je bila na strani Celjanov, le na Kranjskem in v Istri so našli Habsburžani pristavev, ki so se proti svojim rojakom bojevali za tujo korist." *Fran Kovacik: Slovenska Sijanska in Prekmurje*; Matiča Slovenska, Ljubljana 1926, str. 190.

⁴ Kot pravi V. Habjan: "Politična ureditev zadnjih treh celjskih katezov, Hermana, Friderika in Urha II., je na najvisji ravni, na podlagi konfederativnih pogodb, prehajata v bazensko ali podonavsko povezanost." (str. 75).